

UT JURIS ORDO EXIGIT

Ünnepi tanulmányok Kajtár István
65. születésnapja tiszteletére

Szerkesztők:

BÉLI GÁBOR

KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA

HERGER CSABÁNÉ

Pécs, 2016

Szerkesztők:

Béli Gábor, Korsósnné Delacasse Krisztina, Herger Csabáné

UT JURIS ORDO EXIGIT

Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére

Jelen könyvet, illetve annak részeit a kiadó előzetes írásos engedélye nélkül tilos reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni, bármilyen formában vagy eszközzel – elektronikus vagy más módon – közölni.

Nyomda: Molnár Nyomda, Pécs

Kiadta: IDResearch Kft./Publikon Kiadó

ISBN 978-615-5457-69-2

Minden jog fenntartva!

© Szerkesztők, 2016

A kötet megjelenését támogatta a
Pécsi Tudományegyetem Közhasznú Alapítvány

AZ ÜNNEPI TANULMÁNYKÖTET TOVÁBBI TÁMOGATÓI

DR. BACHMANN KATALIN NYUGALMAZOTT BÍRÓ

DR. BAND FERENC BÍRÓ

DR. BECKER TIBOR ÜGYVÉD

DR. CSETNEKI GÁBOR ÜGYVÉD

DR. CSORBA ZSOLT ÖDÖN BÍRÓ

DR. ETTER ÖDÖN ÜGYVÉD

DR. LÓRODI LÁSZLÓ ÜGYVÉD

DR. NEIGER M. TIBOR ÜGYVÉD

DR. POZSGAI IMRE VEZETŐ JOGTANÁCSOS

DR. SOPOW TAMÁS JÁNOS ÜGYVÉD

DR. SURDY MIKLÓS GYULA BÍRÓ

DR. SZABÓ ZOLTÁN TIVADAR JOGTANÁCSOS

TARTALOMJEGYZÉK

Laudatio	8
Ad Lectorem	11
ANDRÁSSY GYÖRGY Nyelv-, kultúra- és nemzetszabadság: már Buza László is így látta?	13
BALOGH ÁGNES Szemelvények Angyal Pál munkásságából	21
BALOGH ELEMÉR A <i>Praxis Criminalis</i> hatása a szegedi boszorkányperre	29
BANKÓ ZOLTÁN Adalékok az atipikus munkajogviszonyok jogtörténetéhez	41
BÉLI GÁBOR A törvényes hitbér mértékének rögzülése és állandósulása	49
CSORBA ZSOLT ÖDÖN A népbíróságok működése kitekintéssel Zala megyére	57
DOMANICZKY ENDRE Az Ausztráliában található történelmi magyar síremlékek jövője	65
FALUS ORSOLYA, KIRÁLY LAJOS, KOBOLKA ISTVÁN, SASVÁRI GÁBOR A Zrínyiek hagyatéka a „Szigeti veszedelem”-ben	75
HERGER CSABÁNÉ Az összehasonlító jogtörténeti kutatások határai a házassági vagyonyjog területén	85
HOMOKI-NAGY MÁRIA „A törvényes igazság kiszolgáltatása végett...”	95

KECSKÉS LÁSZLÓ A választottbíráskodás kezdetei Magyarországon	105	P. SZABÓ BÉLA Megválaszolatlan kérdések az itáliai flotta katonáinak jogállásával kapcsolatban a <i>principatus</i> idején	217
KISS GYÖRGY Megjegyzések a munkavállaló fogalma az Európai Bíróság egy újabb határozatával összefüggésben	115	PERES ZSUZSANNA A „gyűrűváltás” a magyar nemesség körében a XVI–XVIII. századi Magyarországon	229
GERNOT KOCHER Jogi ikonográfiai elemek <i>Werböczy Tripartitumában</i> <i>fordította: Herger Csabáné</i>	127	PÓKECZ KOVÁCS ATTILA <i>A quaestor sacri palatii</i> tisztsége a késő római császárság korában (Kr. u. IV–V. század)	237
KORINEK LÁSZLÓ A szocialista kriminológia tündöklése és vége	135	RÁCZ LAJOS Rendiség – a szerződéses elmélet alapjainak kiteljesedése	245
KORSÓSNÉ DELACASSE KRISZTINA A csalás a <i>Ferdinandea</i> szabályozásában, avagy miért éppen <i>stellionatus</i>	147	RÉVÉSZ T. MIHÁLY A hírlapbélyeg eltörlésének története (Az 1869. évi XXIII. törvény genezisének kulisszatitkai)	261
LÁSZLÓ BALÁZS Árpád-kori királyi hospesközösségeink igazgatása és önigazgatása	157	RUSZOLY JÓZSEF Országgyűlési képviselő-választások Pécsen 1848-ban	273
MACZONKAI MIHÁLY A jogértelmezés módszereinek bizonytalansága a jogi pozitivizmusban	167	MARKUS STEPPAN A házassági vagyoni jog egységesítésének terve a XVIII. századi Ausztriában <i>fordította: Herger Csabáné</i>	295
MÁTHÉ GÁBOR A jogreformok „alkotmányos” tárgyalásának előkészítése	177	STIPTA ISTVÁN A jogi kultúrtörténet Magyarországon	305
MEZEY BARNA A büntetőjogi kodifikáció kérdése a monarchikus diktatúrák korában Magyarországon (1848–1867)	185	SZABÓ ISTVÁN Közös és nemzeti elemek az Osztrák-Magyar Monarchia hadszervezetében	313
NAGY JANKA TEODÓRA Tápláló- és gyógyítóházak: az egészség- és szegényügyi igazgatás kezdetei Tolna megyében	195	A KÖTET SZERZŐI	323
NAGY NOÉMI „A birodalom egységének Szküllája és a nemzetiségek egyenjogúságának Kharüdisze között” – Adalékok az osztrák nyelvi jogalkotás 19. századi történetéhez	207		

P. SZABÓ BÉLA

MEGVÁLASZOLATLAN KÉRDÉSEK AZ ITÁLIAI FLOTTA KATONÁINAK JOGÁLLÁSÁVAL KAPCSOLATBAN A *PRINCIPATUS* IDEJÉN

Akik kicsit is ismerik az ünnepeket, azok ismerik szenvedélyes érdeklődését a hajózás jogtörténete iránt, s tudják, hogy a haditengerészettel kapcsolatos jog- és művelődéstörténeti kérdések kutatása milyen nagy örömet szerez neki. Bár magamnak a kívátnál jóval kevesebb alkalmam volt Vele hosszabb időt együtt tölteni, de köszönetül több évtizedes kollegiális kapcsolatunk során nyújtott segítségéért, kézenfekvő volt számomra, hogy a tiszteletére készült kötetbe a szívének kedves területről válasszak témát. Tettem ezt annak ódiúmát is vállalva, hogy a haditengerészeti jogtörténetébe kezdőként belebocsátkozva esetleg nem tudok sok újdonságot mondani.

Alább ismertető megfontolások alapján a római császárkori flotta történetének jogtörténetileg megragadható szeletét, az ún. itáliai flották személyzete jogállásának vizsgálatát állítom tisztelgő írásom középpontjába, amely kérdés az egyik legvitatottabb a római haditengerészeti történetében. Az elmúlt 130 évben – az egyre gyarapodó számú források fényében is – az ezzel kapcsolatos nézetek gyakran változtak, gyakran fordultak visszájára, és a viták mindmáig nem csitultak el. Jelen rövid tanulmányban csak a legfontosabb álláspontok ismertetésére vállalkozhatok, hogy a jogtörténetesek számára is bizonyos bepillantást engedjek a kérdésbe. Mivel maga a vizsgálandó kérdéssel kapcsolatos irodalom listája is túlterjeszkedne a rendelkezésemre álló terjedelmi korlátokon, jelen keretek között csak *status quaestionis* ismertetésére – és arra is csupán rendkívül redukált formában – kerülhet sor.

*

Általánosan elfogadott, a római történetírók által gyakran hangoztatott tény, hogy a római császárkor kezdetén a római hadseregben jelentős strukturális változások álltak be: a korai köztársaság paraszthadseregét felváltó, a besorozással és a veteránokról való gondoskodással kapcsolatos mariusi és caesari reformokat megelőző és a polgárháborúk bizonytalanságában szinte darabjaira hullott haderő teljes átstrukturálását Augustus már egyeduralkodó kezdetétől a legfontosabb feladatának tartotta.

A hadsereg illetén reformja természetesen nem maradhatott hatás nélkül a haditengerészetre sem.¹ A hadiflotta a pun háborúk óta jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy a Földközi-tengerből a rómaiak *Mare nostrum*a legyen, később jelentős szerepet kapott a kalózok elleni küzdelemben, melynek csúcspontját Pompeius parancsnoksága jelentette.

A római hadiflottánál – kényszerűségből is – jelentős mértékben hasznosították a jóval nagyobb tengeri tapasztalatokkal rendelkező hellének és más idegenek szakmai tudását és egyúttal hajóit is. Már a köztársaság korában megfigyelhető volt a tendencia, hogy a rómaiak a flottaszolgálatot szövetségeseik feladatáknak definiálták, még akkor is, ha természetesen a flottában szolgálók között római polgárok is akadtak. A hajók legénysége fő szabály szerint a köztársaság korában is a szabadon születettek közül került ki, s csak rendkívüli szükségkörülményekben fordult elő, hogy felszabadítottakat vagy rabszolgákat alkalmazzanak flottaszolgálatra. Ha ez megtörtént, abban az esetben a rabszolgákat felszabadították szolgálatba lépésük előtt.²

Augustus maga korán felismerte a hivatásos haditengerészetben rejlő lehetőségeket.³ Hatalma egyik eszközének tekintette az aktív flottát, és ezért az actiumi győzelem után, a polgárháború végén fenntartotta és megújította azt. Már Kr. e. 31-ben a rendelkezésére álló hajók nagy részét áthelyezte Forum Iuliiba (a mai dél-franciaországi Fréjusba), majd rövidebb idő után két itáliai kikötőben (Misenumban és Ravennában) vonta össze azokat,⁴ s feladatukul a *Mare nostrum* keleti és nyugati medencéjének ellenőrzését határozta meg. Idővel kisebb flotta egységeket a melléktengerekre (Britannia, Pontus, Szíria, Alexandria) és nagyobb folyók mellé (Germania, Pannonia, Moesia) is telepítettek a római jelenlét biztosítása érdekében.

A két itáliai flotta kezdetektől kiemelkedett a haditengerészeti egységek közül.⁵ Élükön általában lovagi rangú *praefectus*ok álltak, s a két parancsnok közül mindig a misenumit tekintették a rangidősnek. A két flottát – a többségi álláspont szerint – a Flaviusok korától a *praetoria* jelzővel illették.⁶

Augustus az állandó haditengerészet megteremtésével szakított a korábbi fel-fogással, amely szerint a római állam mindenkor vezetői csak krízishelyzetekben, improvizáló jelleggel nyúltak a flottához mint hadseregrészhez, ami egyúttal azt is jelentette, hogy annak tartós fenntartásához hiányoztak a megfelelő anyagi eszközök. A megfelelő feltételek megteremtésével Augustus bizonyos földrajzi egyensúlyhelyzetet is teremtett az újjászervezés révén, midőn a flotta addigi keleti súlypontját kiegyenlíteni igyekezett, növelve az operációs és logisztikai lehetőségeket a birodalom nyugati területein is.⁷

Természetesen a flottát nemcsak katonai célokra lehetett bevetni, hanem az újabb kereskedelmi utak megnyitásához és azok biztosításához is, amit Augustus és utódai alaposan ki is használtak. De a hadiflotta kevésbé látványos feladatokat is megoldott: továbbra is biztosította a tengeri útvonalakat a kalózok támadása ellen, kíséretül szolgált jelentős személyiségek tengeri utazásai során, ugyanakkor a katona tengerészek az állam működése szempontjából fontos feladatok tekintetében olcsó, de minőségi munkaerő-tartalékokat is képeztek, különösen igazgatási funkciók ellátásában, és jelentős szerepet játszottak az egyiptomi gabona-utánpótlás biztosításában, valamint az állami posta működtetésében.⁸

A hajók legénysége (melyet egy szárazföldi *legio centuriá*jával azonosítottak) funkcionálisan két jól elkülöníthető csoportra oszlott, a hajózó személyzetre és a tengerészgyalogosokra. Anélkül, hogy a különböző szolgálati ágak és rangok ismertetésébe a legcsekélyebb mértékig is belebocsátkozhatnánk,⁹ a későbbiekre tekintettel fontos megállapítani, hogy – a *principatus* alatt alapevszerűen – mindkét csoport tagjait – így a hajózsámolyzat matrózait (*nautae*), valamint az evezősöket (*remiges*) is – katonáknak tekintették. Ulpianus sokat emlegetett

¹ A római flotta történetével átfogóan foglalkozó jelentős irodalomból – a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül – csak a legfontosabb újabb műveket emelem ki: Chester G. STARR, *The Roman Imperial Navy, 31 B.C. – A.D. 324*, Cambridge, W. Heffer & Sons, 1960²; Dietmar KIENAST, *Untersuchungen zu den Kriegsflotten der römischen Kaiserzeit*, Bonn, Rudolf Habelt, 1966; Michel REDDÉ, *Mare nostrum: Les infrastructures, le dispositif et l'histoire de la marine militaire sous l'empire Romain*, Rome, École Française de Rome, 1986, (Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome, 260); Hans D.L. VIÉRECK, *Die römische Flotte: Classis romana*, Hamburg, Koehlers, 1996².

² STARR, *i. m.*, 68-69; KIENAST, *i. m.*, 10-11.

³ Lothar WICKERT, *Die Flotten der römischen Kaiserzeit*, Würzburger Jahrbücher für die Altertumswissenschaft 4(1949-50), 100-125.

⁴ Suetonius, Augustus, 49, 1.

⁵ További részletekre vö. mások mellett Victor CHAPOT, *La flotte de Misène: son histoire, son recrutement, son régime administratif*, Paris, Leroux, 1896; H. O. FIEBIGER, *Classis 3*) = Paulys Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaften, III 2, 1899, 2632-2649; Giulio IACOPI, *La classis Ravennas*, Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e Filologiche dell'Accademia dei Lincei, ser. 8 6(1954), 532-556.

⁶ Yann LE BOHEC, *Die römische Armee: Von Augustus zu Konstantin d. Gr.*, Stuttgart, Franz Steiner, 1993, 31.

⁷ REDDÉ, *i. m.*, 323-399, 486-489.

⁸ A flotta harci feladatokon túli jelentőségéről vö. REDDÉ, *i. m.*, 370-455.

⁹ Az ezzel kapcsolatos áttekintésre VIÉRECK, *i. m.*, 237-241.

megállapítása valószínűleg már nemzedékek óta elfogadott álláspontot tükröz, midőn kijelenti: „*in classibus omnes remiges et nautae milites sunt*”.¹⁰

Fontos lehet még kiemelni, hogy a korai császárkorban az itáliai és provinciai flották legénységi állománya számszerűen is jelentős erőt képviselt a római hadseregben belül, a hozzávetőleg 300 ezer katonából 40 ezer szolgált a flottáknál. S idővel számuk gyarapodott is.¹¹

A *principatus*-kori római hadiflotta történetének kutatása természetesen hosszú múltra tekint vissza. A vonatkozó törekvéseket azonban mindig is meghatározta az a sajátos helyzet, hogy az ókori történet- és szakírók meglehetősen keveset írtak a haditengerészetről. Emiatt a történészek kezdetektől rá voltak utalva mindazon feliratos forrásokra, melyek adatokat szolgáltathattak a flotta személyi állományával kapcsolatban.

A tudósnemzedékek tiszteletreméltó törekvései ellenére a császári flotta korai történetével kapcsolatban több nyitott kérdéssel is szembe találkozhatjuk magunkat. A nyitott, a szakértőket megosztó kérdések közül a legfontosabbaknak a következők tekinthetők:¹²

– nem tisztázott a két itáliai flotta felállításának pontos időpontja és a flották szervezetének jellege, vagyis az, hogy azok az uralkodó magánvállalkozásának és „tulajdonának” (*res privata*) voltak-e tekinthetők az állami hadseregtől mintegy függetlenül, vagy a kezdetektől a hadseregbe tagolt, katonai szervezettel rendelkező egységeknek kell-e tekinteni őket;

– látszólag marginális, de mégis jelentős kérdés a két flotta elnevezésében utólag megjelenő *praetoria* megjelölés keletkezésének pontos időpontja;

– mindmáig nem tisztázott (és talán nem is tisztázható megnyugtatóan) az itáliai haditengerészeti egységek katonáinak jogállása (legyen szó a legénységről vagy a parancsnokokról) a *constitutio Antoniniana* (Kr. u. 212) előtti időben;

– nagyon keveset tudunk a flotta tagjainak, különösen parancsnokaiknak a karrierjéről, gazdasági helyzetéről.

A flották felállításának körülményei, különösen az a kérdés, hogy Augustus a misenumi és ravennai egységeket magánszervezetként, vagy pedig közintézményként hozta-e létre, illetve az egységek állományába tartozók jogi helyzete között szoros összefüggést feltételezhetünk. A flották kezdeti *res privata*-jellege mellett ugyanis legfontosabb érvként azt szokták felhozni, hogy az első császárok alatt a legénység és parancsnokok soraiban a császári *familiához* tartozó rab-

szolgák és felszabadítottak szolgáltak. Másrészt a flottának a hadszervezetbe való eredeti vagy utólagos betagozódása szempontjából jelentős kérdés, hogy a flottakatonák jogállása hogyan viszonyult a hadsereg más katonáinak jogállásához.

A kérdés kutatásában a viszonyítási pontot mindig is *Theodor Mommsen* vonatkozó álláspontja képezte és fogja képezni, aki a helvétek történetét kutatva¹³ a korai császárkor itáliai flottákhoz tartozó tengerészeinek jogállása, jogi helyzete tekintetében a császári haditengerészet történetét – leegyszerűsítve – tulajdonképpen négy történeti korszakra osztotta fel:

1. Szerinte az Augustustól Claudiusig terjedő időszakban az itáliai flottát mint magánhadsereget szervezhatték meg, s egészen a hajóskapitányok szintjéig az állomány a császári család rabszolgáiból illetve felszabadítottjaiból tevődött vagy tevődhetett össze, s így az itáliai tengerészetnek nem volt igazi katonai felépítése, az csak ezután épült ki.

2. Claudius korától a tengerészetet állami szolgálattá alakították át, s a rabszolgákat és *libertus*okat *peregrinus*-származású katonák válhattak fel, akik szolgálati idejük leteltével római polgárjogot kaptak. *Mommsen* álláspontját a korában rendelkezésre álló feliratok névtani elemzésére alapozta,¹⁴ megállapítván, hogy Hadrianusig a tengerész-katonák *peregrinus* nevet használtak, s így jogállásuk is *peregrinus* volt.

3. Mivel Hadrianus után a római névhasználat (*tria nomina*) terjedt el a flottakatonák körében, és mivel a római típusú nevek mellől hiányozott a *tribus* megjelölés, arra következtetett, hogy Hadrianus után a flotta katonái bár nem lehetek római polgárok (mert akkor értelmetlen lett volna a polgárjog adományozása szolgálati idejük végén), de névhasználatuk alapján már *peregrinus*ok sem lehetek. *Mommsen* szerint ez azt jelentette, hogy csak latinjogúaknak lehet őket tekinteni, mely latin jogot a katonák rendszerint a tengerészet állományába való belépésük pillanatában – személyes jogállásként – szereztek meg, anélkül,

¹³ Theodor MOMMSEN, *Schweizer Nachstudien*, Hermes 16(1881), 463–477 = Uő., *Gesammelte Schriften* 5: *Historische Schriften* 2, Hildesheim, Olms-Wiedemann, 1996³, 407–420.

¹⁴ A katonákkal kapcsolatos névtani kutatások legfontosabb forrásai a feliratok (pl. sírfeliratok vagy kegyes célú emlékek feliratai), amelyek túlnyomórészt magánkezdeményezésekből születtek, és csak ritkán volt hivatalos jellegük. Bár az ezeken megjelenő nevek használatában is megfigyelhetők tendenciák, igazán biztos állásfoglalást nem tesznek lehetővé. Előzőekkel szemben a katonai diplomák, melyet a katonák szolgálatuk végén kaptak meg, hivatalos iratnak tekintendők, amelyekkel a címzett igazolhatta, hogy elnyerte a római polgárjogot. Utóbbiakra *Heer und Integrationspolitik: die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, Hg. Werner ECK, Hartmuth WOLFF, Köln, Wien, Böhlau, 1986, (Passauer historische Forschungen, 2). A diplomákkal kapcsolatos gyakorlatra újabban M. A. SPEIDEL, *Honesta missio: Zu Entlassungsurkunden und verwandten Texten = Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Hg. Uő., Stuttgart, Franz Steiner, 2009, 317–346.

¹⁰ D. 37, 13, 1, 1. Ulp. 45 ad ed.

¹¹ LE BOHEC, *i. m.*, 37.

¹² Maria Grazia GRANINO CECERE, *C. Iulius Aug. l. Hilarus, navarchus*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, 109(1995), 289–291.

hogy valamelyik latin közösség tagjává váltak volna. *Mommsen* a jogi helyzetet a *latinus Iunianus* státuszával azonosította.¹⁵ Ugyanakkor kizárta, hogy – a *constitutio Antoniniana* előtt – római polgárok rendszeresen szolgáltak volna a flottánál legénységi szinten.

4. Az utolsó változást az állomány összetételében – *Mommsen* szerint – a *constitutio Antoniniana*, illetve a római polgárjog ebben kimondott kiszélesítése hozhatta meg, ami révén már a flottakatonák jelentős része is *civis Romanus* lehetett.

Mommsen fentiekben ismeretett nézeteit a XX. század második felétől sok tekintetben kétségbe vonták, de ugyanakkor voltak olyan tudósok is, akik vagy teljes egészében, vagy részeiben elfogadták a nagy ókortörténetész vonatkozó téziseit.

Mommsen állításai közül leginkább azzal kapcsolatban merült fel erős kétség, hogy valóban szerepet kaphattak-e a rabszolgák a haditengerészet tagjai között.¹⁶

A kételkedők aláhúzzák, hogy semmilyen egyértelmű forrás nem áll rendelkezésünkre, amely alapján a haditengerészet egyszerű katonái között rabszolgák kaptak volna helyet. (Egyetlen olyan sírfelirat sem került elő például Ravenna környékén, amely rabszolga tengerészről tanúskodna. Van néhány olyan felirat, amely – adott értelmezés alapján – arról tanúskodhat, hogy a hajóskapitányok (*trierarchusok*) és a flottilla-főnökök (*navarchusok*) között lehettek rabszolgák és felszabadítottak is, de ezek értelmezése tekintetében igencsak megoszlanak a vélemények.

Az eltérő vélemények nemcsak a szűkösen rendelkezésre álló források ellentétes értelmezéséből (vagy éppen a feliratok feltűnő hiányából) fakadhatnak a kérdés szakértői között, hanem az álláspontokat az egyes szerzőknek a köztársaság és *principatus* közötti átmenet politikai és alkotmánytörténeti folyamatairól alkotott felfogása is befolyásolhatja.¹⁷

¹⁵ Theodor MOMMSEN, *Römisches Staatsrecht*, III/1, Leipzig, Hirzel, 1887³, 862–863.

¹⁶ *Mommsen* nézeteit alapvetően elfogadják: Heinrich CHANTRAINE, *Kaiserliche Sklaven in römischen Flottendienst*, Chiron, 1(1971), 253–265; P.R.C. WEAVER, *Familia Caesaris: A social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves*, Cambridge, University Press, 1972. 51–52, 83, 90–92; Norbert ROULAND, *Les esclaves romains en temps de guerre*, Bruxelles, 1977, 66–75; Andrea RAGGI, *Navarchi e trierarchi nella Marina romana in età tardo-repubblicana*, Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e Filologiche dell'Accademia dei Lincei, ser. 9, 13(2002), 419–431.

¹⁷ Inkább vitatják *Mommsen* ez irányú nézeteit: REDDÉ, *i. m.*, 474–486; Karl-Wilhelm WELWEL, *Unfreie im antiken Kriegsdienst* III: Roma, Stuttgart, Franz Steiner, 1988, (Forschungen zur antiken Sklaverei 21), 44–55.; Maria BOLLINI, *La fondazione di Classe e la comunità classaria*, = *Storia di Ravenna*, I. *Levo antico*, ed. Giancarlo SUSINI, Venezia, Comune di Ravenna, 1990, p. 318 nt. 19; GRANINO CECERE, *i. m.*, 289–297.; Silvio PANCIERA, *Gli schiavi nelle flotte augustee*, = *Atti del Convegno Internazionale di Studi sulle Antichità di Classe, Ravenna 1967*, Ravenna, 1968, 313–330.

Különösen – a rabszolgák kivételes megjelenését hirdető – *Starr* indult ki abból (és ez a felfogás vált uralkodóvá), hogy a haditengerészetet a császárok kezdetétől állami szolgálatban álló katonai egységeknek kell tekinteni.¹⁸ De voltak továbbra is, akik a *mommseni* „magán-flotta” elméletet fogadták el – legalább az első két *princeps* idejére vonatkozóan.¹⁹

Általánosan elfogadottnak látszik az, hogy *peregrinusok* már *Claudius* uralkodása előtt, legkésőbb már *Tiberius* alatt szolgáltak az itáliai flottákban.²⁰ De egyesek úgy tartják, hogy már az itáliai flották tényleges katonai egységként való megszervezése előtt is a *peregrinusok* tették ki az állomány jelentős részét, és ez nem változott egészen *Caracalla* rendeletéig.²¹ Ugyanakkor a tengerészek között voltak természetesen felszabadítottak és latin nevű, latinjoggal vagy római polgárjoggal rendelkező személyek is.²²

A Kr. u. I. század közepétől tehát az Itáliában szolgáló flottakatonák jelentős része az uralkodó *peregrinus* jogállású alattvalói közül került ki. A kérdés az, hogy ezek a *peregrinusok* a flottába való belépésük után is megőrizték-e jogállásukat, vagy a berukkolás révén valamilyen módon megváltozott a jogi helyzetük.

Ebben a kérdésben talán még az előbbi ismertetteknel is radikálisabban eltérő álláspontok alakultak ki a korábbi tudós nemzedékek munkásságában.

Mint láthattuk, vannak olyan szerzők, akik azt tartják csak bizonyíthatónak, hogy *Caracalla* rendeletéig a tengerészeket alapvetően a *peregrinusok* közül sorozták be, akik ezen jogállapotukat szolgálati idejük végéig megőrizték, s csak szolgálati idejük leteltével nyertek kedvezőbb jogállást, mégpedig a római polgárjogot.

Starr és az ő nyomán mások is (*Wickert*,²³ *Kienast*,²⁴) a *Mommsen* által a jogállapot vonatkozásában döntőnek tekintett névviselési szokások megváltozását nem tartják mérvadónak. *Starr* esetleg azt hajlandó elismerni, hogy *Vespasianus*

¹⁸ STARR, *i. m.*, 66–74.

¹⁹ WICKERT, *i. m.*, 108–111; IACOPI, *i. m.*, 549–550; Erich SANDER, *Zur Rangordnung des römischen Heeres: die Flotten*, *Historia*, 6(1957), 346, 353; Uő., *Das Recht der römischen Soldaten*, *Rheinisches Museum für Philologie*, 101(1958), 161–162.

²⁰ Az uralkodó álláspont szerint ezt igazolja az a Kr. u. 52-ben kiállított elbocsátó diploma, amelynek címzettje – 26 évnyi szolgálati időt számítva – szolgálatait bizonyosan *Tiberius* alatt kezdhetette meg. CIL XVI 1. Pl. KIENAST, *i. m.*, 24–25.

²¹ STARR, *i. m.*, 72–73.

²² GRANINO CECERE, *i. m.*, 290; Különösen *Pancierera* hoz több bizonyítékot is arra, hogy római polgárok már a *constitutio Antoniniana* előtt is szolgáltak a flottákban. Vö. Silvio PANCIERA, *Sulla pretesa esclusione dei cittadini romani dalle flotte italiche nei primi due secoli dell'Impero*, *Rendiconti della Classe di Scienze morali, storiche e Filologiche dell'Accademia dei Lincei*, ser. 8, 19(1964), 316–328.

²³ WICKERT, *i. m.*, 105–109.

²⁴ KIENAST, *i. m.*, 26–27.

korától a tengerészethez belépő katonák szokásává vált, hogy latin típusú neveket vegyenek fel, ez azonban nem járt semmilyen változással a regruták jogi helyzetében.²⁵

Ezt az álláspontot két jogtudósi nyilatkozattal is alátámasztják. Utalnak arra,²⁶ hogy mikor *Gaius* és *Ulpianus* arról értekeznek, hogy milyen módon szerezheti meg egy *latinus Iunianus* a római polgárjogot, hallgatnak arról, hogy a flottában való szolgálattal ezt ki lehetne érdemelni, ugyanakkor kijelentik, hogy a Róma városbéli *vigilek* közötti hat, később három éves szolgálat viszont ezt biztosítja.²⁷

Ugyanakkor voltak tudósok, akik azt a nézetet, hogy a Kr. u. II. században a flottakatonák között a latinjogúak jelentős számban voltak jelen, a XX. század második felében – a megnyílt szélesebb forrásbázis, elsősorban a szolgálat végével megszerzett, a római polgári jog elnyerését bizonyító katonai diplomák névtani vizsgálata alapján – is elfogadták.²⁸ Ennek ellenére az uralkodó álláspont az lett, hogy a névtani kutatások (a római *tria nomina* viselete, azonban a *tribus* megjelölés nélkül) nem szolgáltatathatnak kellő bizonyítékot²⁹ arra, hogy a Kr. u. II. században besorozott flottakatonák nevének bevonuláskori megváltozása mögött jogi státuszuk megváltozásának ténye, *latinussá* való átminősülésük állna. Az álláspont kialakulásában nagy szerepe volt *Mócsy* véleményének, aki annak tulajdonítja az új névhasználati gyakorlatot, hogy a Flaviusok alatt az itáliai flottákat *praetori* jelzővel kezdték illetni. Az új névviteli szokást a katonai nyilvántartási-gyakorlatra vezeti vissza, de tagadja, hogy az a jogi státusz változását is jelölne.³⁰

Fentiek ellenére azonban a mommseni gondolat nem tűnt el teljesen, hanem midőn a '80-as évek végétől új felfedezések révén ugrásszerűen megnőtt a figye-

lembe vehető – az itáliai flották katonáira és parancsnokaikra vonatkozatható – feliratos források száma, alappal vagy alap nélkül, újjáéledt. Fontos tény, hogy az utóbbi évtizedekben elsősorban a vizsgálható katonai diplomák száma nőtt meg a megelőző egy évszázadban ismertek számához képest.³¹ A több mint 1000 ma ismert katonai diploma közül csaknem 120-at az itáliai flották katonái számára állítottak ki, melyek időben Kr.u. 52-től egészen a III. századig szóródnak.³² A forráshelyzet napjainkban is gyorsan változik.

Az új felfedezéseket összegezve különösen *Pferdehirt* munkásságában éledt újjá *Mommsen* állásfoglalása, amennyiben kifejti, hogy nem lehet véletlen az a tény, hogy az itáliai flották *praetori* megjelölése és a *tria nomina* használata a flottakatonák között szinte egy időben, a Flaviusok korában jelent meg.³³ A névváltozásnak *Pferdehirt* fontos jelentőséget tulajdonít, és kizárásos alapon elfogadja *Mommsen latinitasra* vonatkozó nézeteit,³⁴ s azt tarja valószínűnek, hogy ez a latin jog a „*Latini Iuniani*” számára biztosított jogokkal esett egybe,³⁵ amely státuszban a berukkolt flottakatonák mint személyes jogban részesültek. Az ilyen státusz elnyerése megfelelő vonzerő lehetett a *peregrinusok* számára, hogy vállalják a 26 évnyi szolgálatot az itáliai flottában, mivel a státuszváltozás révén a mindennapi életben jobb helyzetbe kerültek, hiszen a *Iunianus*-léttel járó hátrányok csak esetleges haláluk után jelentkeztek. Előnyt jelentett még, hogy mint katonák készíthettek végrendeletet és ezzel megakadályozhatták, hogy hagyatékuk

²⁵ PANCIERA, *Sulla pretesa*, i. m., 316–317.

²⁶ STARR, i. m., 70; KIENAST, i. m., 26.

²⁷ Gai. 1, 32. „... id est fiunt cives romani, si Romae inter vigiles sex annis militaverint. Postea dicitur factum esse senatusconsultum, quo data est illis civitas Romana, si triennium militiae expleverint.” Ulp. 3.5 „Militia ius Quiritium accipit Latinus, si inter vigiles Romae sex annis militaverit, ex lege Visellia. Postea praeterea ex senatus consulto concessum est ei, ut, si triennium inter vigiles militaverit, ius Quiritium consequatur.”

²⁸ ALFÖLDY Géza, *Polgárjog és névadás*, Antik Tanulmányok, 11(1964), 258. Igaz Alföldy nem von párhuzamot a flottakatonák latinitása és a *latini Iuniani* között.

²⁹ Alföldy is abból indul ki, hogy a „az olyan epigráfiai sajátosságok, mint a *tribus*-megjelölés hiánya egyáltalán nem utalnak szükségszerűen latinokra”, *uo.*, 256.

³⁰ Mócsy András, *Die Namen der Diplomempfänger = Heer und Integrationspolitik*, i. m., 446, 448, 462–463. Mócsy a *tribus*-megjelölés hiányát a flottakatonák diplomáiban azzal magyarázta, hogy mivel a flottánál (szemben a *praetorianus* csapatokkal) nem volt kötelező a római polgárjoggal való rendelkezés, a katonai adminisztráció nem vette a fáradságot, hogy valóban regisztrálja a tengerészek jogállását, így az esetleges római nevet viselő *peregrinusok*, *latinusok*, de az esetlegesen berukkolt római polgárok neveit is – a flotta szokásainak megfelelően – egyszerűen, *tribus* megjelölés nélkül tarthatták nyilván.

³¹ A szinte áttekinthetetlen mennyiségű egyedi publikáció mellett két nagyobb diplomagyűjtemény és több konferenciakötet kísérte meg újabban a vonatkozó anyagot összegyűjteni: *Roman Military Diplomas* (RMD) 1–5., ed. Margaret ROXAN (1–3 kötet), Paul HOLDER (4 kötet), London 1978–2006; Barbara PFERDEHIRT, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 1-2, (Kataloge vor- und frühgeschichtlicher Altertümer 37)*, Mainz, 2004.

³² Werner ECK, Andreas PANGERL, *Diplome für Soldaten der italischen Flotten zwischen Vespasian und Severus Alexander = Honesta missione – Festschrift für Barbara Pferdehirt*, Mainz, 2014, 327.

³³ Barbara PFERDEHIRT, *Die Rolle des Militärs für den sozialen Aufstieg in der römischen Kaiserzeit*, Mainz, Römisch-Germanisches Zentralmuseum, 2002, 169–170.

³⁴ *Uo.*, 171.

³⁵ Erre vö. A. STEINWENTER, *Latini Iuniani = Paulys Real-Encyclopädie der Classischen Altertumswissenschaften* 12, Stuttgart, Metzler, 1924, 910–924; A. J. B. SIRKS, *Informal Manumission and the lex Iunia*, *Revue internationale des droits de l'antiquité* 28(1981), 247–276; Uő., *The lex Iunia and the effects of Informal Manumission and Iteration*, *Revue internationale des droits de l'antiquité* 28(1983), 211–292; P. R. C. WEAVER, *Where have all the Junian Latins gone? Nomenclature and Status in the Early Empire*, *Chiron* 20(1990), 275–305; Magyar nyelven vö. FÖLDI András, HAMZA GÁBOR, *A római jog története és intézményei*, Bp., 2015²⁰, 211; BENEDEK FERENC, PÓKECZ KOVÁCS Attila, *Római magánjog*, Budapest, Pécs, Dialóg Campus, 2015, 119; BESSENYŐ András, *Római magánjog: A római magánjog az európai jogi gondolkodás történetében*, Budapest, Pécs, Dialóg Campus, 2003³, 227–228.

az államra háramolják.³⁶ S egyébként is a *latinitas* ezen formája inkább megfelelt annak az alacsony társadalmi elismertségnek, amelyben a flottakatonáknak része volt, mint a *latini coloniarii* számára biztosított, tekintélyesebb státusz.³⁷

Fenti, a szükséges mértékűt meg sem közelítő áttekintés után nem marad más hátra, mint hogy néhány kérdésben saját megfontolásaimnak hangot adjak.

Meg kell állapítanunk, hogy a forráshelyzet jelzett, utóbbi évtizedekben lezajlott változása sajnos nem vitt közelebb a római névvel felruházott flottakatonák jogi helyzetével kapcsolatos biztos állásfoglaláshoz. Abban nem változott a helyzet, hogy az *imperium Romanum* feliratos emlékényében nem ismert egyetlen olyan dokumentum sem, amelyben egy név szerint megjelölt személy *latinus*-jogállása meg lenne adva,³⁸ vagyis amelyet mintául lehetne venni a kérdéssel kapcsolatos állásfoglalás kialakítása során.

A jelen írás előkészítése során tanulmányozott irodalom alapján magam afelé hajlok, hogy jelenlegi tudásunk alapján erősen kételkednünk kell *Mommsen* és az őt követő *Pferdehirt* téziseinek helytállóságában. Ezen álláspontomat – vázlatosan – az alábbiakkal indokolhatom:

Az általam ismert jogi forrásokban, és az itt felhívott másodlagos irodalomban sehol sem találkozhattunk az általuk hirdetett (saját elnevezésében) „*quasi latinus Iunianus*” jogállapothoz hasonló helyzettel, melyet kizárólag a formahibával, vagy jogszabályellenesen felszabadított rabszolgák jogi helyzetének jellemzése kapcsán látszottak ismerni maguk a rómaiak és az utókor római jogi szakirodalma is.

Bízhatunk *Gaius* és *Ulpianus* bölcsességében, midőn nem említik meg a *latinus Iunianus*ok flottakatonai szolgálatát azon lehetőségek között, mellyel azok a római polgárjogot elnyerhetik. A két jogtudós csaknem egybehangzó felsorolása taxativitást sugall. Ha ismert lett volna számukra egyéb lehetőség, azt valószínűleg említették volna.

Az említett két klasszikus kori jogtudós fragmentumaiban egybecsengően hivatkozik a *cohortes vigilum*, a római városi tűzoltóság soraiban letöltött hat, illetve három éves szolgálatra. Elfogadott, hogy a *vigiles* sorait a császárkorban a *latinus Iunianus*ok közé tartozó felszabadítottakkal töltötték fel,³⁹ míg flottakatonára csak szabadon született személy lehetett. Kérdés hogy miért volt elég

³⁶ Gai. 3.62, D. 37,13, 1, 1. Ulpianus 45 ad ed. „*Item nauarchos et trierarchos classium iure militari posse testari nulla dubitatio est. In classibus omnes remiges et nautae milites sunt...*”

³⁷ PFERDEHIRT, *Aufstieg*, i. m., 171–172.

³⁸ ALFÖLDY, i. m., 255.

³⁹ HANS LIEB, *Die constitutiones für die stadtrömischen Truppen* = Heer und Integrationspolitik, i. m., 337–338.

esetleg egy nem szabadon született *latinus Iunianus*nak hat, később három éves *vigil*-szolgálat a római polgárjog elnyeréshez, s miért kellett egy – a *Mommseni* álláspont szerint – ugyanolyan státuszú, de szabadon született flottakatonának ugyanezen jog elnyeréséhez 26 éves szolgálat.

Ami a flottaszolgálat felvételekori névváltoztatást és annak rációját illeti, amennyiben az nem járt együtt státuszváltozással, csatlakozom *Mócsy* álláspontjához, melyet szerintem az új leletek sem tudtak megingatni. A névváltoztatást elsősorban az adott katonai egységhez való tartozás jelének kell tekinteni, amely – sajátos szokás révén kialakult szabályok szerint – a *peregrinus*ok esetében is jelezte a flottához való besorolást és az oda tartozást.⁴⁰ A névváltozás gyakorlata inkább arra vezethető vissza, hogy mivel a flottakatonák a Birodalom különböző vidékeiről származhattak, a nevek standardizálása, romanizálása kiképzőik és parancsnokai dolgát könnyítette meg az állomány vezetése során azzal, hogy nem kellett az idegen hangzású nevek kiejtésével bajlódniuk.

Végül abban sem lehetünk bizonyosak, hogy – a *Vespasianus*, vagy legkésőbb *Hadrianus* óta – a flottaszolgálatot állítólag járó *latinus Iunianus* státusz elnyerése jelentős vonzerőt gyakorolhatott volna a *peregrinus*okra. Mint ahogy a többi felvillantott probléma alaposabb vizsgálta, ezen kérdés átgondolása is más lapokra kell maradjon.

*

Jelen keretek között csak néhány momentum felvillantására volt lehetőségem, de arra mindenképpen kötelezettséget vállalhatok, hogy legkésőbb az ünnepelt következő kerek születésnapját ünneplő kötetben a flottakatonák jogi helyzetével kapcsolatos nyitott kérdésekre, illetve az azzal kapcsolatos eljövendő kutatások eredményeire visszatérek. Már csak ebben a reményben is, az Isten éltesse Kajtár professzort!

⁴⁰ MÓCSY, i. m., 448, 462–463.